

ВРЕМЕТО НА ЛЕВСКИ

Културно-просветно гужество
„Родно Лугогорие“

ВРЕМЕТО НА ЛЕВСКИ

По проект
„По следите на миналото за достойно бъдеще”
BG051PO001.4.2-03/29

Водеща организация – Община „Попово”
с партньори –
КПД „Родно Лудогорие”, гр. София
и
ОУ „Св. Климент Охридски”, гр. Попово
Проект, финансиран
по Оперативна програма
„Развитие на човешките ресурси” 2007–2013,
съфинансирана от
Европейския социален фонд
на Европейския съюз

ВРЕМЕТО НА ЛЕВСКИ

СБОРНИК СТАТИИ

НАУЧЕН РЕДАКТОР
ДОЦ. ПЛАМЕН МИТЕВ

Културно-просветно дружество „Родно Лудогорие“
София•2010

На първа корица:
Калина Тасева. Васил Левски и Миткалото.
190×140, м.б. платно, 1973 г.

На четвърта корица:
Калина Тасева. Левски пред съда.
133×172, м.б., платно, 1953 г.

- © Пламен Митев, предговор, 2010
- © Александър Стефанов, Антоанета Кирилова, Борис Илиев,
Ваня Рачева, Владимир Пеев, Кета Мирчева, Милена Тафрова,
Огняна Маждракова, Пламен Митев, автори, 2010
- © Жеко Алексиев, художник на корицата, 2010
- © Културно-просветно дружество „Родно Лудогорие“, 2010
- ISBN 978-954-9493-27-6

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Пламен Митев. Уводни думи</i>	7
<i>Ваня Рачева. Добруджа във вихъра на руско-турската война от 1828–1829 г.</i>	9
<i>Милена Тафрова. Между реформите и революцията. Мидхат паша и българското националноосвободително движение през 1864 – 1868 г.</i>	51
<i>Владимир Пеев. Добродетелната дружина и преговорите със Сърбия през 1867–1868 г.</i>	88
<i>Борис Илиев. Васил Левски и Лудогорието</i>	145
<i>Борис Илиев. Горна баня. (Една интересна книга за бита на шопите и едно неизвестно сведение за посещение на Васил Левски в селото)</i>	154
<i>Антоанета Кирилова. Комитетите от Голямоизворския окръжен център в материалното осигуряване на вътрешната революционна организация</i>	161
<i>Борис Илиев. Отново за пълномощно № 3, издадено от Левски на 15.XI.1872 г.</i>	198
<i>Пламен Митев „Да се върви на бой, без да губим ни минута!“ (Размисли върху откоleshния спор „за“ и „против“ идеята на Любен Каравелов от есента на 1872 г. за вдигане на въстание в Българско)</i>	209
<i>Огняна Маждракова. За подготовката на въстанието през есента на 1875 г. в Старозагорско и Чирпанско и за някои негови герои поборници</i>	237
<i>Кета Мирчева. За последните години от живота на Любен Каравелов – имало ли е прелом</i>	292
<i>Борис Илиев. Четата на Таньо Стоянов (Таньо Войвода)</i>	333
<i>Александър Стефанов. Памятникъ на незабравимий. Българский поборникъ „Левский“ въ гр. София</i>	351
<i>Списък на съкращенията</i>	419

УВОДНИ ДУМИ

Един мой приятел често повтаря: „Ние българите нямаме нужда от Христос, ние си имаме Левски!“ За праволинейните моралисти подобно твърдение е равносилно на богохулство, за родните песимисти – признание, че в съвременна България липсват водачи (спасители) от ранга на Дякона, за незапознатия с историята ни чужденец – поредното доказателство за необяснимата странност в политическата ни култура да живеем настоящето и да мислим бъдещето си чрез героите от миналото си, а за домораслите ни лъжеглобалисти – една от многото ненужни на модерния европейски гражданин митологеми от отминалите вече соцвремена. Кой е всъщност Левски и какво ни дава той: пример за подражание, мяра за себеотдаване, за решимост и смелост, за духовна чистота и любовородие, за справедливост и отговорност? Дали, възкачвайки го на най-високия пиедестал в националната ни история, изчиствайки образа му и от най-малките възможни несъвършенства (колебания или грешки), ние съзнателно не го натикваме в ролята на така необходимия ни коректив, на онзи, който само с присъствието си ще ни напомня, че сме се отклонили от избрания път, че сме предали вярата (идеалите) си? Къде и каква е тогава истината за героя, комуто народът отдавна е отредил ролята на единствения в историята ни Апостол на Свободата? Кой го направи прочее такъв – делата му или следовниците му?...

Това са само част от въпросите, които неизбежно вълнуват всеки, докоснал се до личността на Левски. Въпроси, повечето от които остават без еднозначни отговори или по-скоро, отговорите на които всяко поколение българи и всеки един от нас трябва сам да намери за себе си. В желанието си да се доближим до Апостола, такъв, какъвто той е бил – истински, реален човек, със своите си мечти и радости, неволи и тревоги, съмнения и надежди, ние (авторите на настоящия сборник) избрахме един малко по-различен подход. Съобразявайки се с действително огромната по обем книжнина, посветена на създателя на ВРО и на автора на прочутата „Нареда“, ние решихме да не преразказваме отново и отново добре известните биографични факти за него, а да се опитаем да разкрием времето и света, в които той е живял. Затова и обединихме отделните текстове

с общото заглавие „Времето на Левски“ – онова познато и непознато, бурно и превратно време на българския XIX в., същото това време, което по думите на самия Апостол „то нас обръща и ние него“.

Разбира се, наясно сме, че да се представи и осмисли политическото ни Възраждане е амбициозна и трудоемка задача. Още повече, че за разлика от предходния век, често определян не само у нас, като „дългия осемнадесети век“, XIX-то столетие за българите премина някак на един дъх. Белязан от катаклизми и неочаквани обрати, радикални реформи и военни конфликти, бунтове и въстания, XIX в. вкара някак отведнъж подвластното християнско население в Новото време. За три-четири десетилетия българите трябваше да наваксат изгубеното под сянката на падишаха и да догонват другите европейски народи, които ги бяха далеч изпреварили в своето развитие. Без своя държава и църква, с тепърва формиращ се национален елит, насилствено натикани във водовъртежа на големия Източен въпрос, те се озоваха пред неочаквани изпитания, пред предизвикателства, които изискваха от тях нови подходи, нови идеи, нови решения.

Включените в сборника „Времето на Левски“ материали си поставят за цел да очертаят част от контурите на тази именно сложна, многопластова мозайка на епохата, в която се роди и живя Апостола. Някои от статиите проследяват различните (вътрешни и външни) аспекти на българския политически въпрос. Други се докосват до едни от най-дискутираните в родната ни историопис въпроси, свързани с делото на Левски. Трети осветляват еволюцията и приемствеността в развитието на националноосвободителното движение през 60-те и 70-те години на XIX в. Четвърти отново изкарват на яве нашенските пред и следосвобожденски страсти около оценката на водачите на националната ни революция, паметта за Дякона, както и употребата на неговото име и идейно наследство. И още нещо. Съставянето и издаването на настоящия сборник не би било възможно без материалната подкрепа и съдействие на община Попово и на сдружение „Родно Лудогорие“, за което най-искрено им благодарим!

Пламен Митев

**„ДА СЕ ВЪРВИ НА БОЙ,
БЕЗ ДА ГУБИМ НИ МИНУТА!“**

(РАЗМИСЛИ ВЪРХУ ОТКОЛЕШНИЯ СПОР
„ЗА“ И „ПРОТИВ“ ИДЕЯТА
НА ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ ОТ ЕСЕНТА НА 1872 г.
ЗА ВДИГАНЕ НА ВЪСТАНИЕ В БЪЛГАРСКО)

Пламен Митев

На 30 октомври 1872 г., само три дни след като Димитър Общи е заловен от турските власти, Любен Каравелов и Тодор Пеев пишат прословутото си писмо до Васил Левски, в което му препоръчват да употреби *всичките си сили*, за да освободи арестуваните комитетски дейци, *защото иначе ще бъде всичко предадено*. На 2 ноември 1872 г. последвало ново писмо до Апостола, в което се нареждало да се пристъпи към *подигане на революция*, *защото трябва да се върви на бой, без да губим ни минута*¹. На 21 ноември Матей Преображенски успява да намери Апостола в Стара Загора и му предава второто писмо от Букурещ. Още същия ден членовете на местния РК провеждат заседание и *след едно дълго и сериозно размисление върху реченото писмо* преценяват, че *и най-изветрелият човек не би повярвал, че е възможно да излезе със сполука такъв бързо движение*². За несъгла-

¹ Страшимиров, Д. Архив на Възраждането. Т. 1, с. 5 [по-нататък: ДСАВ]; Васил Левски. Документи в два тома. Т. 2. Автентичен текст. Исторически коментар. С., 2009, с. 148 [по-нататък: ВЛД]. Критичен анализ на писмата от 30 октомври и 2 ноември – вж. Мирчева, К. Документи, свързани с дейността на Любен Каравелов (1872–1878) – Във: Българско възраждане. Идеи, личности, събития. Т. 3. С., 2001, 162–164.

² ВЛД, т. 2, 148–149.

Матей Преображенски-Миткалото

сието си със застъпената от Любен Каравелов позиция старогагорци изготвят писмо до БРЦК, а *по заповед* на Левски уведомяват за проведените обсъждания и Сливенския комитет, препоръчвайки на сливенци също да изразят своето негативно отношение към лансираната от председателя на БРЦК идея.³

³ Пак там, с. 148.

Писмата на Каравелов и Пеев до Левски от 30 октомври и от 2 ноември⁴ имат ключово значение в хронологията на драматичните за комитетското дело събития от есента на 1872 г. Неслучайно изследователите на политическото ни възраждане им отделят специално внимание, търсейки отговор на въпроса за мотивите на тяхното написване. Вярвал ли е наистина Любен Каравелов във възможността да се повдигне едно успешно българско въстание? Имало ли е вече някакви конкретни уговорки с потенциалните съюзници в борбата срещу Високата порта? Защо само три седмици след като категорично е отхвърлил призива на Каравелов, Левски променя мнението си и се обръща към дейците от Окръжния център в с. Голям извор с думите: *защото силно ни принуждава вънкашното обстоятелство, без друго да вървим на бой и минута да се не губи!*⁵ Интересът към двете писма се дължи в немалка степен и на обстоятелството, че тъкмо лансираните в тях идеи мотивират Левски да вземе съдбовното решение да тръгне за Влашко, за да обсъди с останалите членове на Централния комитет създалата се след обира при Арабаконак и последвалите масови арести ситуация.

Не на последно място, изразените в писмата позиции от страна на Каравелов, както и реакцията на Апостола се ползват и като христоматийни аргументи в нестихващия вече повече от едно столетие спор в родната историопис „за“ и „против“ личните качества и идейните възгледи на двамата безспорно най-ярки и авторитетни водачи на българската национална революция. И ако в по-ранните публикации,

⁴ Твърде дълго време в научната и популярната книжнина се приемаше, че писмата от 30 октомври и от 2 ноември са само на Любен Каравелов. През последните години аргументирано беше доказано, че писмата са изготвени и с участието на Тодор Пеев – вж. *Мирчева, К.* Цит. съч., с. 164, и *Боянов, В.* Левски и Ловеч. С., 1995, с. 257.

⁵ ВЛД, т. 2, с. 15 – Писмо на Васил Левски до Окръжния център в с. Голям извор от 12 декември 1872 г.

засягащи събитията от октомври-декември 1872 г., отсъства стремеж към противопоставяне, към преднамерено търсене на конфликт между Любен Каравелов и Левски, то с годините обективността в изследванията отстъпва постепенно пред личните пристрастия и пред идеологическите клишета. Прочее и най-беглият и непредубеден историографски преглед би подкрепил подобна констатация. Стоян Заимов например (един от първите биографи на Апостола) отделя място на писмата от 30 октомври и 2 ноември, но отбелязва само, че отправените от Букурещ препоръки са били неизпълними, тъй като масовите арести на комитетски дейци осуетили всяка възможност за каквото и да било опит на революция⁶. Димитър Страшимиров и Александър Бурмов също не пропускат да открият значението на двете писма в контекста на удара, който властите успяват да нанесат на революционната организация, без обаче да се впускат в обстойни коментари относно възникналите между Каравелов и Левски различия⁷. Д. Страшимиров оценява дори поведението на председателя на БРЦК като опит да се *измени хода на съдбовните събития*, а проф. Ал. Бурмов основателно обръща внимание на еволюцията в отношението на Левски към идеята за скорошно обявяване на въстанието в Българско, признавайки, че бързият ход на събитията го принудил *да се съгласи в известна степен с Каравелов и да побърза с въстанието*⁸.

През 40-те и 50-те години на миналия век оценките за поведението на Каравелов и Левски в месеците след обира при Арабаконак видимо се променят. В научната и в популяр-

⁶ Заимов, С. Васил Левски. Дяконът. Кратка биография, написана по повод откриването на паметникът. С., 1895, с. 134.

⁷ Страшимиров, Д. История на Априлското въстание. Т. 1. Пловдив, 1907, с. 145; Бурмов, А. Български революционен комитет (1868–1877). – Във: Избрани произведения. Т. 3. С., 1976, 45–46.

⁸ Страшимиров, Д. Цит. съч., с. 145; Бурмов, А. Последните дни на Васил Левски. – Във: Избрани произведения. Т. 2. С., 1974, с. 283.

Любен Каравелов

ната книжнина трайно се налага представата, че отправеното на 2 ноември 1872 г. предложение за вдигане на въстание е продиктувано от страха и смущението, обзели председателя на БРЦК след първите известия за извършените в Българско арести. Що се отнася пък до изразената от някои вътрешни комитети позиция, формирана под прякото въздействие на Левски, то тя започва да се приема за единствено правилната и разумната. Иван Унджиев например открито иронизира Любен Каравелов и неговите приближени, че тъй като били отдавна откъснати от родината и поради непознаване на силите на противника и на народа, те не можели да вземат никакво адекватно решение⁹. В желанието си да представи Апостола като последователен и непогрешим, той дори отхвърля възможността за евентуална промяна в неговите позиции. *Напразно бихме търсили*, заявява Унджиев по повод

⁹ Унджиев, И. Васил Левски. Биография. С., 1945, с. 614.

Васил Левски

на последните писма на Левски, ... *отстъпление от неговото първоначално становище и приближаване до гледището на Каравелова. И сега той си остава убеден противник на една прибързана и неподготвена революция.*¹⁰

Сходни разсъждения и подобни обвинения срещу Каравелов могат да се срещнат в изследванията и на Христо Гандев¹¹, Михаил Димитров¹², Михаил Арnaudов¹³. Сред критиците на Л. Каравелов се откроява и позицията на Цветана Павловска. В различни публикации, посветени на ВРО и

¹⁰ Пак там, с. 617.

¹¹ Гандев, Х. Васил Левски. Политически идеи и революционна дейност. С., 1946, 119–120.

¹² Димитров, М. Любен Каравелов. Биография. С., 1959, 254–256.

¹³ Арnaudов, М. Любен Каравелов. Живот, дело, епоха (1834–1879). С., 1964, 390–392.

на Левски, тя оценява предложението на председателя на БРЦК за скорошно обявяване на въстанието като *несвоевременно, грубо погрешно*, а от военна гледна точка – и като *авантюристично*¹⁴. През годините авторката последователно отстоява тезата, че с действията си през октомври-ноември 1872 г. Любен Каравелов показва, че не е достигнал до идейните прозрения на Левски и че неговите очаквания за помощ от Сърбия и Черна гора са само *илюзии*. Николай Генчев също вижда в отказа на Левски да *изпълни заповедта* на Каравелов поредното доказателство за прозорливостта на Апостола, *защото за него революцията трябвало да доведе до освобождението на България, а не до ненужно проливане на българска кръв. ... Далновидността на В. Левски в този критичен момент*, заключава Н. Генчев, *става още по-очевидна, като се вземе предвид, че след разкриването на ВРО посланиците на западните държави побързали да предложат на Високата порта военна помощ, ако конспиративната българска организация започне въстание*¹⁵.

Посочените примери са достатъчни, за да се установи, че след Втората световна война акцентът в изследванията, отнасящи се до събитията от есента на 1872 г., се поставя върху противопоставянето на позициите на Л. Каравелов и Левски. При това се създава впечатлението, че задочният спор между двамата е предварително предрешен в полза на Апостола, без да се правят каквито и да било опити за обективно осмисляне на мотивите на Каравелов. Всъщност почти няма изследване, в което да не се отправят упреци към пред-

¹⁴ Павловска, Ц. Вътрешната революционна организация през втората половина на 1872 г. и гибелта на Васил Левски. – Във: По пътя на безсмъртието. От Къкрината до София. Велико Търново, 1993, 37–39; *Същата*. Васил Левски – ръководителят и стратегът. – Във: БРЦК в историческата съдба на българския народ. Велико Търново, 2003, с. 19, и др.

¹⁵ Генчев, Н. Българско възраждане. С., 1988, с. 365.

седателя на БРЦК в прибързаност, в липса на далновидност, в неспособност да взема правилни решения, в неумение да оценява реалистично обстановката. По-старите автори, които са се опитвали да бъдат коректни към истината, са вече позабравени, техните писания пращат из библиотеките, а модерните учебнически и електронни версии на българската история, в които Любен Каравелов е необходимият (набеденият) грешник, напълно удовлетворяват широката публика. Подобни тълкувания прочее, изказани къде по-остро, къде по-заовалирано, служат на мнозина автори и като аргумент, с който се „доказва“ началото на поредния етап в идейната еволюция на Каравелов. Етап, през който борбеният ентузиазъм на редактора на в. „Свобода“ постепенно бил отстъпил място на колебанията, на страха, на компромиса. Това пък от своя страна, според критиците на Каравелов, отбелязало началото на края на неговия политически авторитет, защото младата и по-радикално настроена емиграция, на която било отредено да продължи делото на Левски, започнала да вижда вече в негово лице не своя кумир, а просветителя и отстъпника. Една тенденция, която начева през последните месеци на 1872 г., прокрадвайки се в писмото на старозагорци от 22 ноември до сливенци, но която през цялата 1873 г. ще набира все по-голяма сила и в началото на 1875 г. ще доведе до логичната си връзка – разпратата между Любен Каравелов и Христо Ботев и поредното разцепление в освободителното ни движение¹⁶.

В такива черно-бели за съжаление краски днешната българска историопис се опитва да реконструира развитието на комитетските дела в края на 1872 г. И ако съществува някакво инакомислие по тази тема, то измежду съвременните автори, опитващи се да тълкуват известните ни факти по по-различен и по-необременен начин, бих открил проф. Крумка Шарова. В пространните си бележки към том втори на най-новото из-

¹⁶ Митев, П. Българският революционен комитет 1875 г. С., 1998, 15–46.

дание на документалното наследство на Апостола тя подробно се спира на писмата от 30 октомври и 2 ноември и предлага аргументирано обяснение за мотивите на Каравелов, както и за реакцията на Левски¹⁷. Подобен обективистичен подход към интересуващите ни събития демонстрират и Кета Мирчева¹⁸, и проф. Иван Стоянов¹⁹. Вниманието заслужава и позицията на Васил Боянов, който, като проследява критично всички автентични документи, отразяващи дейността на Апостола през периода октомври-декември 1872 г., достига до извода, че отрицателната реакция към призивите на Любен Каравелов се дължи не на друго, а на обстоятелството, че Левски получава първо писмото от 2 ноември и едва по-късно се запознава със съдържанието на писмото от 30 октомври. Без да има никаква представа за визираните в писмото от 30 октомври *печални събития*, нито пък за изложените в него мотиви защо трябва да се бърза с обявяването на революцията, Апостола логично внушава на старозагорци да отхвърлят предложението на Каравелов²⁰. И ако Левски беше получил навреме писмото от 30 октомври 1872 г., заключава авторът, *той лесно щеше да разбере причините, които налагат незабавното вдигане на бунт*²¹.

След направения кратък преглед на битуващите из специализираната литература противоположни оценки и мнения за отправените на 30 октомври и 2 ноември 1872 г. препоръки

¹⁷ ВЛД, т. 2, 278–230.

¹⁸ *Мирчева, К.* Кое е последното писмо на Любен Каравелов до Васил Левски. Наблюдения и допълнения към последните месеци от дейността на Левски, контактите на двамата ръководители на БРЦК и участието на Пловдивския комитет в тях. – Във: БРЦК в историческата съдба на българския народ. Велико Търново, 2003, 41–68.

¹⁹ *Стоянов, И.* Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му. Велико Търново, 2008.

²⁰ *Боянов, В.* Левски и Ловеч. С., 1995, 255–257.

²¹ Пак там, с. 256.

към Васил Левски логично възниква въпросът: в състояние ли е най-после родната историческа наука да даде ясно обяснение за поведението на Каравелов и Апостола? Осмелявам се да твърдя, че за да се доближим до възможния верен отговор на този въпрос, трябва да се отчетат поне четири безспорни обстоятелства.

1. Както беше отбелязано по-горе, и двете интересувани ни писма до Васил Левски са подписани не само от Любен Каравелов, а и от Тодор Пеев. Било поради предоверяване към Д. Страшимиров и по-ранните популяризатори на документалното наследство на БРЦК, било поради друга някоя причина, този факт беше твърде дълго време игнориран²². Така авторството на изложените в писмата оценки за създалата се след Арабаконашкото приключение ситуация в Българско, както и направените предложения за действие, се приписваше единствено на Любен Каравелов с всички произтичащи от това негативи. Сега, когато със сигурност е установено, че в изготвянето на писмата от 30 октомври и 2 ноември пряко е участвал и Тодор Пеев, обвиненията срещу председателя на БРЦК, че еднолично и прибързано тласкал организацията към провал, се оказват неоснователни.

Тодор Пеев не е поредният случайно попаднал във Влашко и безцелно шляеш се из букурещките кръчми и кафенета български хъш. Като ръководител на Етрополския РК той отдавна си е спечелил признанието на един от най-авторитетните представители на вътрешните комитети. Участва пряко в работната група, която изработва по време на Общото събрание от 29 април до 4 май 1872 г. Програмата и Устава на БРЦК. Подпомага активно изграждането на комитетската мрежа в редица селища (от Ломско до Радомирско и Кюстендилско). Дългогодишен учител, ерудиран книжовник, читалищен деец, ползващ се с доверието и приятелството на Апостола, отда-

²² Пак там, с. 257; вж. също *Мирчева, К.* Документи, свързани с..., с. 164.

Тодор Пеев

ден на революционната кауза – това са само част от шрихите, с които бихме могли да обрисоваме портрета на Тодор Пеев, единственият, който успява да пренесе част (макар и твърде скромна) от присвоените при обира на турската поща пари. Отбелязвам всичко това не защото заслугите на етрополския даскал за освободителното дело са непознати, а защото е важно да се подчертае, че тъкмо с подписа си под писмата от 30 октомври и 2 ноември той изцяло подкрепя позицията и решението на Каравелов. Някой историк да се е осмелявал да го обвинява в страх, в нерешителност, в авантюризм, в недалновидност?

И още нещо. Тексткритичният анализ на двете писма подсказва, че отправяните към Апостола препоръки не отразяват само частното мнение на Каравелов и Пеев, а позициите на по-широка група от средите на емиграцията. В писмото от

2 ноември 1872 г. се споменават конкретно предприети стъпки (за уведомяване на *тъдяваините юнаци*, които *щат да заминат отстреща*) – инициатива, която не би била по силите, а и в правомощията само на председателя на БРЦК. Трудно е да се прецени дали зад предложението за започване на въстание е застанал целият Централен комитет²³. Имало ли е въобще някакво заседание в Букурещ, или, както прочее нерядко е и ставало, предложенията за ответните действия на БРЦК са се формирали „в движение“, в кръга от симпатизанти, ежедневно пребиваващи или преминаващи през дома на Каравелов? До разкриването на нови документални податки тези въпроси ще останат без отговор, но поне една сигурна констатация би могла да се направи и сега. И Левски, и вътрешните комитети, които успяват след 21 ноември да се запознаят с указанията от Букурещ, възприемат отправените им препоръки не като самолично решение на Любен Каравелов, а като позиция на Централния комитет. Неслучайно отговорите на старозагорци (от 22 ноември) и на сливенци (от 24 ноември) не визират персонално председателя, а цялото централно ръководство на организацията. По същия начин и Апостола не адресира критиките си пряко към Каравелов, а в последните си писма до ловчалии и до дейците от с. Голям извор той изрично подчертава дори, че решението за бъдещото въстание ще се вземе от всички членове на Централния комитет, които предстои да се съберат в Букурещ.

2. Пресилено е да се твърди, че направените от Любен Каравелов и Тодор Пеев предложения за ответни мерки от страна на комитетската организация имат характер на безпрекословни заповеди. Действително тонът на писмата от 30 октомври и 2 ноември 1872 г. не е препоръчителен, а разпоредителен. Всички, които са били запознати с пристигналите от Букурещ указания, обаче ги възприемат не като нареждане,

²³ *Мирчева, К.* Кое е последното писмо на..., с. 56.

а само като възможни насоки за действие. Колкото и трудно доловим да е този нюанс, нужно е да го открием, защото именно той ще ни доближи до по-вярната интерпретация на поведението на Каравелов, Пеев и Левски през месеците непосредствено след обира при Арабаконак.

В проучванията си за последните писма на Каравелов до Левски К. Мирчева много удачно се е ориентирала към изясняване на реалната обстановка в комитетските среди през есента на 1872 г.²⁴ Само за около една седмица (между 19 и 27 октомври) властите извършват масови арести в Тетевенско, Етрополско, Ботевградско. В ръцете на следствието попадат важни документи, разкриващи целите, структурата и ръководството на БРЦК. Турската агентура се активизира. Плъзват слухове за нови предателства. Страх и униение обземат съзаклятниците в Софийско, Плевенско и Ловешко. Самият Апостол все още не подозира за случващото се и с нищо не подсказва на Каравелов, че има план за действие при подобна ситуация. Изненадата е всеобща, а изчакването – пагубно. Как е трябвало да реагира председателят на БРЦК при такава ситуация? Да бездейства, докато под заплаха са поставени няколкогодишните усилия за подготовка на националната революция? Да се скрие на топло в редакционката си и да чака, докато арестите спрат?

Каравелов избира другата възможност – да се направи нужното, за да се съхранят силите на организацията, да се даде импулс на борбата, за да не се изгуби постигнатото, да се предвари врагът, за да се предотвратят нови разкрития, да се вдъхне кураж на по-колебливите, на обезверените. Нима гюргевските апостоли не постъпиха през 1876 г. по същия начин, когато разбраха, че делото е предадено? Всъщност лишението от пристрастия анализ на писмата от 30 октомври и 2 ноември 1872 г., както и на обстоятелствата около тяхното

²⁴ Пак там, с. 57.

написване, изпращане и получаване, би показал, че целта на Л. Каравелов и Т. Пеев е да подтикнат, да мотивират вътрешните комитети към действие, да ги ангажират пряко в търсенето на изход от създалата се кризисна ситуация. Точно така възприемат писмата и самите вътрешни дейци. Затова и ги обсъждат, а впоследствие подробно информират Централния комитет за своето отношение към тях. Показателен в това отношение е например текстът на първото писмо, в което Левски е призован да *употреби всичките си сили*, за да освободи вече арестуваните комитетски дейци, но при условие, че властите не *гледат на тая работа като на хайдушка*. Вземането на окончателното решение какво да се прави е оставено в крайна сметка на Апостола.

В същия контекст би трябвало да се тълкува и писмото от 2 ноември. Че то няма характер на заповед, а по сполучливия израз на Д. Страшимиров само на *покана*, на своеобразен подтик за възможно бъдещо действие, е видно от липсата на каквито и да е било конкретни указания кога, къде и как да се обяви евентуалното въстание – все детайли, без които едно истинско разпореждане за начало на революцията от страна на председателя на БРЦК не би имало никакъв смисъл. Да не забравяме, че само три дена по-рано (на 30 октомври) Каравелов е изпратил писмо до Панайот Хитов, с което го уведомява, че е избран за член на Централния комитет, без дори да му спомене и една дума за онова, което той пише на Левски. Ако на 2 ноември 1872 г. букурещките съзаклятници наистина са призовавали Апостола към обявяване на въстанието веднага, при това разчитайки на сръбска помощ, то защо подобни указания не са били адресирани и до войводата Хитов в Белград? Прочее основателността на подобни разсъждения се потвърждава и от съдържанието на последното писмо на Каравелов до Левски²⁵, в което ясно и нееднозначно

²⁵ Вж. обстойното проучване по този въпрос на *Мирчева, К.* Кое е последното писмо на...

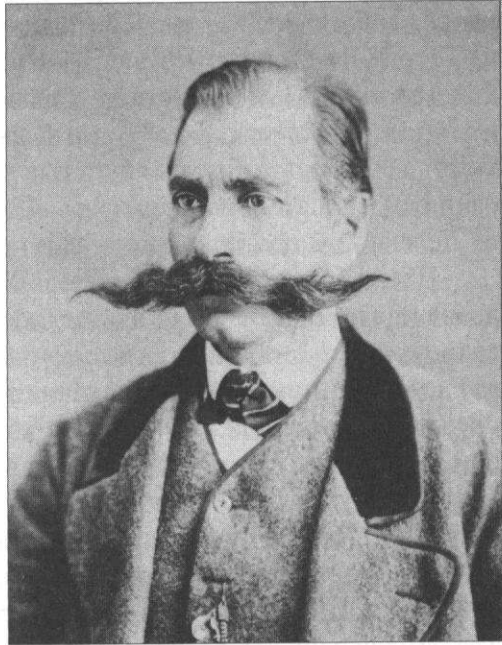
се казва: *Ти трябва да имаш вече известие за тая работа, ще видиш какво трябва да се прави, ще пишеш и нам, ако си разбрал нещо по-точно как стои работата и какъв ред трябва да се земе занаяпред. Ние никога не сме писали да додеш, но ако мислиш, че трябва да се видиш с нас, то доди, но както и да е, ако не сега скоро, то до пролет трябва да додеш, за да се реши нещо за започването*²⁶.

3. Анализирайки реакциите на вътрешните комитетски дейци след получаването на писмото на Любен Каравелов и Тодор Пеев от 2 ноември, мнозина автори отбелязват видимата еволюция в отношението на Апостола към идеята за вдигане на въстание в Българско – от пълното отрицание (ясно изразено в изложенията на старозагорци и сливенци) до постепенното възприемане на възможността за скорошно обявяване на революцията (присъстващо в последните писма на Левски до ловчалии и до комитета в с. Голям извор). Най-обстойно промяната в позициите на Апостола е изяснена от К. Мирчева в цитираното на няколко пъти вече нейно проучване върху последното писмо на Каравелов до Левски²⁷. За съжаление, било заради характерните за професионалната ни гилдия инертност и консервативност, било по други някакви причини, документално обосноващите изводи и оценки на К. Мирчева не получиха подобаващия им се отзвук, а в лавинообразно нарастващата книжнина за Апостола старият рефрен за неговото категорично и принципно несъгласие с Любен Каравелов продължи да се възпроизвежда безкритично.

Не смятам за необходимо да преповтарям доводите на К. Мирчева, с които напълно се солидаризирам. Вземайки повод от нейните аргументи обаче, ще подчертая, че постепенното сближаване на позициите на Каравелов и Левски по въпроса за въстанието, особено отчетливо доловимо от

²⁶ Каравелов, Л. Събрани съчинения. Т. 12. С., 1992, с. 494.

²⁷ Мирчева, К. Кое е последното писмо на..., 59–61.

Панайот Хитов

началото на декември 1872 г., за пореден път показва колко ялови и безсмислени са напъните ни да противопоставяме двамата революционери един на друг. Различия, разбира се, е имало, но тези различия не трябва да се преекспонират и да се използват само за да се докаже колко единият е по-велик от другия или пък че единият е последователен, решителен, отговорен, а другият – колебаещ се и страхуващ се кабинетен революционер. От подобен подход никой не печели, губи само националната ни история.

4. Специално внимание в критиките към председателя на БРЦК по повод на писмото от 2 ноември се отделя на изразената от него надежда, че при евентуално въстание срещу Портата българите биха получили помощ от страна на Сърбия и Черна гора. Обвиненията срещу Каравелов са тежки: от поредните му просръбски залитания през политическо късогледство до предателство спрямо най-сериозното

идейно завоевание на освободителното ни дело след смъртта на Георги Раковски – независимостта от каквито и да било външни сили. Защо наистина Каравелов отново залага на *южнославянската карта*? Само за да придаде по-голяма тежест на своите призови към бунт или е имал и други, по-сериозни основания? Та нали е познавал добре чувствителността на Левски към темата за евентуалните съюзници в борбата?

Преки документални свидетелства за съжаление отново липсват, а внимателният прочит на досегашните изследвания, в които, къде по-обстойно, къде по-пестеливо, се отделя внимание на тази тема, показва наличието на различни нюанси в оценките на усилията на отделни дейци и емигрантски формации да подготвят и осъществят обща въоръжена акция срещу Портата с други балкански народи. Като цяло обаче, особено в публикациите от последните четири-пет десетилетия, преобладава отрицателното отношение към всякакви подобни начинания. Нещо повече. В историческата книжнина трайно е залегнало едно клише, според което кулминацията в еволюцията на политическото мислене на възрожденските българи е свързана с осъзнаването на идеята, че освобождението ни може да се постигне единствено по пътя на самостоятелната, необвързана с каквито и да било чужди сили, национална революция. Самостоятелност и революция – това са алфата и омегата на родната историопис от половин столетие насам и всеки, който се опита да излезе извън така зададената рамка или пък се осмели да постави под съмнение самата аксиома, рискува да бъде анатемосан за волнодумство и инакомислие.

Не отричам, а и едва ли някой би се осмелил да го направи, че една от безспорните заслуги на Васил Левски е свързана тъкмо с практическото осъществяване на идеята за отхвърляне на влиянието на чуждите фактори върху освободителните борби на българите. Но къде и кога Апостола е отричал възможността да търсим съюзник в борбата за премахване на съществуващата в Османската империя деспотско-тиранска система? Да, Левски не искаше българите да служат на чужди

интереси. Той категорично отхвърляше и всякакви предварителни обвързвания и договорки. Но през всичките три години, когато обикаляше из Българско, за да полага темелите на комитетската организация, той внушаваше на съратниците и симпатизантите си, че е важно да се подготвим добре, за да можем в решителния момент – когато бунтът бъде готов, да преговаряме с евентуалните си съюзници като равни.

Не е ли дошъл най-после моментът да се отърсим от емоциите и от романтизма и да подходим обективно към въпроса, възможна ли беше самостоятелната българска революция? И защо да принизяваме Апостола, вмениявайки му като заслуга една невъзможна цел, една химера – българите да се освободят сами? Кой балкански народ го стори и възможно ли беше въобще това? Васил Левски не беше кабинетен политик, а прагматик. Само за една-две години той създаде нещо, което никой преди него не успя да постигне – изгради конспиративна комитетска мрежа, ползваща се с широка социална подкрепа, която се зае с реалната подготовка на националната революция. И както сполучливо отбелязва проф. Константин Косев, недопустимо е за деец от неговия ранг *да не си е давал сметка за съдбоносната зависимост на освободителното дело от голямата политика на европейските велики сили ... нещо, което ежедневно се коментира по страниците на тогавашната ни възрожденска преса и дори в кафенетата, по мегданите*²⁸. Като прилагаме подобен критерий към Апостола обаче, защо със същия аршин да не мерим заслугите (и прегрешенията, разбира се) на Каравелов? При това едва ли е необходимо да се доказва откога и по какъв начин председателят на БРЦК е признавал необходимостта от съюзник в борбата срещу вековния поробител, тъй като по тази тема многократно са се произнасяли както поддръжниците, така и

²⁸ Косев, К. Делото на Левски в контекста на Източния въпрос. – Във: Националната революция, делото на Васил Левски и освобождението на България. С., 1998, с. 13.

обвинителите на Каравелов. По-важното в случая е да се установи доколко внушенията в писмото на Каравелов и Пеев са били защитими.

Както е известно, още през септември 1871 г. представители на по-радикално настроените дейци на Сръбската омладина се събират в Цетина по повод кръщавката на новородения син на черногорския княз и разработват план за мащабна въстаническа акция в балканските провинции на Османската империя²⁹. Цялостната подготовка е възложена на специално сформиран комитет („Главен отбор“) с участието на Ефрем Маркович³⁰, Джордже Павлович³¹, Антоние Хаджич³², Никола Бегович, Никола Томич³³ и черногореца Перо Матанович. Предвиждали се едновременни действия в Босна, Херцеговина, Албания, Епир, Българско, Македония, като началото на бунта трябвало да бъде дадено на 1 февруари 1872 г. Инициаторите се надявали на финансовата помощ на Славянските комитети в Русия, както и на подкрепата на сръбското правителство, което трябвало да осигури оръжие

²⁹ Част от документите, разкриващи мащабите на този замисъл, са публикувани в: Българско националнореволуционно движение 1868–1874. Чуждестранни документи. Т. 1–2. С., 1992 [по-нататък: БНРД].

³⁰ Ефрем (Йефрем) Маркович – сръбски офицер, отстранен от служба за политическа дейност в армията; участва в Полското въстание (1863–1864); по-късно става преподавател в Белградското артилерийско училище; активно участва в дейността на Омладината; брат на известния водач на Омладината Светозар Маркович.

³¹ Джордже Павлович (1838–1921) – сръбски политически деец; професор по гражданско право във Великата школа, Белград; през февруари 1871 г. се изявява като ръководител на студентските вълнения в Белград; по-късно става външен министър на Сърбия (1875–1876).

³² Антоние Хаджич – сръбски книжовник, вестникар и общественик; деец на Омладината.

³³ И двамата са духовни лица; протоiereи.

Димитър Ценович

и боеприпаси³⁴. Според предварителния план ангажиментът на българите, уточнен чрез посредничеството на Димитър Ценович, който участвал в тържествата в Цетина в качеството на неофициален представител на БРЦК, се свеждал до организиране на *няколко чети в Балкана, достатъчно многобройни, за да ангажират цялата турска войска в Дунавския вилает*. Под натиска на руската дипломация обаче представители на кабинета в Белград, най-вече в лицето на Миливое Блазнавац – по онова време първи регент на сръбския княз Милан, успели да убедят заговорниците да отложат изпълнението на плана си за *по-благоприятни условия*³⁵.

Замисълът на омладинци за голямо въстание през февруари 1872 г. се провалил, но в контекста на бъдещото възоб-

³⁴ БНРД, т. 1, 522–527 – Доклад на руския генерален консул в Белград Николай Шишкин до ген. Николай Игнатиев от 16/28 декември 1871 г.

³⁵ Пак там, с. 527.

Милвое Блазнавац

новяване на идеята за общи действия на сърби, черногорци, бошняци, хървати и българи е любопитно да се открие един немаловажен щрих от споменатите събития. Става дума за това, че в кореспонденцията между Йован Ристич (втория регент на княз Милан) и Филип Христич (по това време сръбски дипломатически агент в Цариград) се прокрадва нотка на дистанциране от наложеното от Петербург отхвърляне на възможността за предприемане на общи въоръжени действия срещу Турция, една нотка, подсказваща за способността/готовността на сръбския политически елит да ревизира позициите си и бързо да се преориентира към подкрепа на едно евентуално южнославянско въстание. И за да не остава никакво съмнение в разночетие на първоизточника, ще приведа един симптоматичен в това отношение пасаж от писмото на Йован Ристич до Филип Христич от 19/31 декември 1871 г.:

... Дойде отговор на Шишкин и от Горчаков – пише Й. Ристич, който му нарежда да ни представи гибелните последици, ако бихме дали и най-малко одобрение на нера-

зумните проекти на Омладината. Бих желал да знам причините. Когато по време на Френско-пруската война направихме постъпки пред Русия, тогава Шишкин ни отговаряше: „Когато моето правителство гаси пожара в единия край на Европа, не може да подпалва огън в другия“. Сега никъде няма огън, но пак – опасност. Може би знаят нещо, та някак си чак и пред Австрия се свиват и оправдават в „Правительственный вестник“.

Ако ти би могъл да изясниш работата, т.е. въпроса, от какво се боят те, би ни направил голяма услуга. Ние, пашо, не бива да спим. Ако затворим отдушника навън, ти знаеши на какво могат да се обърнат работите в тази неустойчива страна. Това знай, но не говори никъде! Настоявай около генерала [ген. Н. Игнатиев] да се вземе насока, която ще приготвява сериозна работа ...³⁶.

Че подобни мисли не били чужди на Йован Ристич и близките нему политически среди, е видно и от докладите на руския генерален консул в Белград Николай Шишкин. В началото на март 1872 г. той осведомява например ген. Н. Игнатиев, че Йован Ристич се противопоставя на *срамното бездействие* на кабинета и призовава да се пристъпи веднага към изпълнение на народната програма³⁷. Прочее самият Миливое Блазнавац също не отхвърлял възможността за общи действия между всички южни славяни. През февруари 1872 г. например Шишкин информира директора на Азиатския департамент Пьотър Стремоухов за амбициите на първия регент да поеме върху себе си отговорността за всички действия за сплотяване на разединените части на славянското семейство, които задължително трябва да предшествуват общото въстание, но които княжеското

³⁶ Пак там, 530–531 – Писмо на Йован Ристич до Филип Христич от 18–19/30–31 декември 1871 г..

³⁷ БНРД, т. 2, с. 92 – Писмо на Николай Шишкин до Николай Игнатиев от 11 март 1872 г.

Йован Ристич

*правителство поради васалните си отношения към Турция не може открито да поеме*³⁸. С други думи, и през пролетта на 1872 г. официалните сръбски власти не били против идеята Белград умело да се възползва от едно южнославянско въстание.

Междувременно идеята за подготовка на обща въоръжена акция в Босна, Херцеговина и в Българско е изложена още по-ясно в изработения в началото на март 1872 г. от дейци на Омладината подробен план. Доказвайки невъзможността за решаване на назрелите политически проблеми на Балканите по мирен път, авторите на новия план уведомяват регентите в Белград, че *в сръбските земи се състави Общество, имащо за цел да предизвика и подкрепи въстание в Босна, Херцеговина, Стара Сърбия и България*. Разбира се, официалните власти не можели да не се съобразяват с позициите на великите сили, поради което отново отказали да подкре-

³⁸ Пак там, с. 76 – Писмо на Николай Шишкин до Пьотр Стремоухов от 2 февруари 1872 г.

пят радикалните проекти на Омладината. Редица косвени податки подсказват обаче, че при една рязка промяна на политическата обстановка на Балканите Белград не би се поколебал да се включи в евентуална въоръжена акция срещу Турция. Показателно в това отношение е признанието на ген. Н. Игнатиев, че през лятото и началото на есента на 1872 г. турско-сръбските отношения били сериозно обтегнати както по повод на старите териториални спорове, така и покрай възобновените планове за изграждане на жп линията, която трябвало да свърже европейските провинции на империята с Виена. Освен това турско-черногорският конфликт също продължавал да тлее, а на Изток Портата трябвало за пореден път да се справя с непокорните си арабски васали.

Всички тези обстоятелства били добре известни на председателя на БРЦК, което е видно от неговите кратки политически коментари по страниците на „Свобода“. Да не забравяме и специалните му отношения с руската дипломация, които убедително бяха доказани напоследък от проф. Иван Стоянов³⁹. И още нещо – признанието на Каравелов пред Михаил Греков, направено в навечерието на Общото събрание от 20–21 август 1874 г., че идеята за въстание през есента на 1872 г. била *руско* дело. Действително, до разкриването на нови и автентични документални свидетелства е изключително трудно да се правят еднозначни и категорични изводи за реалните мотиви, подтикнали Каравелов да призовава Левски към бунт с аргумента, че Сърбия и Черна гора ще ни подкрепят. Но защо в последните си писма и Апостола акцентира на *вънкашните обстоятелства*???!

Приписват на Атанас Узунов думите: *Левски е обесен, да живее свободата!* Дали наистина младият сливенски учител е произнесъл тези слова, когато е разбрал, че Апостола е обесен, е трудно да се докаже, но дори и да са плод на

³⁹ Стоянов, И. Любен Каравелов. Нови щрихи към живота и дейността му. Велико Търново, 2008.

една съзнателно търсена нашенска прилика с добре познатата ни от френската история сентенция: „Кралят е мъртъв! Да живее кралят!“, спонтанната реакция на Атанас Узунов е симптоматична за настроенията сред комитетските дейци. Настроения, които нямат нищо общо с унието и страха, за които говорят по-късните популяризатори на родната история. Настроения, които не ни дават основание да виним Каравелов, че през късната есен на 1872 г. тикал делото към авантюра. Настроения, които в крайна сметка би трябвало да ни дадат повод да отхвърлим най-после старите стереотипи и да напишем истинската история на българската национална революция.